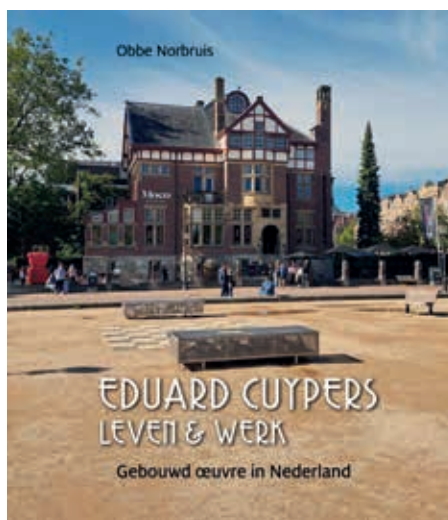
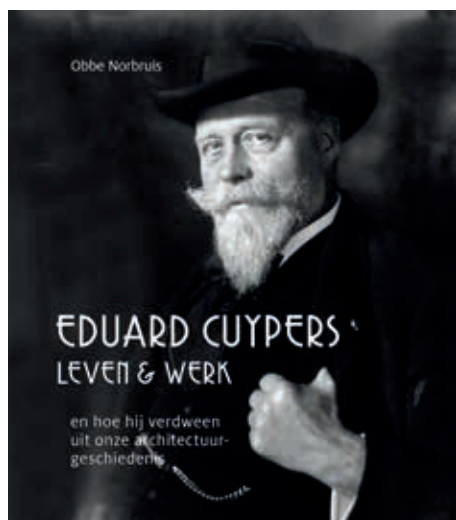

OBBE NORBRUIS

EDUARD CUYPERS LEVEN & WERK

Edam (LM Publishers) 2025, 2 dln., 688 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789460229527, € 90,00

Eduard Cuypers (1859-1927) behoort tot de meest productieve architecten uit de periode van pakweg 1880 tot 1925. Hij stond gedurende dit tijdvak aan het hoofd van een groot en succesvol architectenbureau dat actief was in Nederland en Nederlands-Indië. Daarnaast leidde hij van 1903 tot 1911 het Atelier voor Decoratieve Kunst. Dit kunstnijverheidsatelier, dat ook plaats bood aan vrouwelijke kunstenaars, stelde hem in staat de inrichting van zijn gebouwen tot in de details te verzorgen. Rond de eeuwwisseling bestond er een brede behoefte aan rijk uitgevoerde interieurs met betimmeringen, gedecoreerde plafonds, wandbespanningen, vloerkleden en bijpassend meubilair. Dit gold zeker voor het soort opdrachten waarop Cuypers' bureau zich in die tijd toelegde: villa's, grote stadswoningen, kantoorgebouwen en winkelmagazijnen. Een mooi voorbeeld van een dergelijk totaalontwerp is de niet meer bestaande Villa Simpang in Dordrecht (1903). Het bureau van Cuypers ontwierp voor de eigenaar zelfs de carrosserie van zijn auto, een Spyker.

In zijn tijd genoot Cuypers, afkomstig uit een familie van kunstenaars en architecten, bekendheid in bemiddelde en culturele kringen, maar hij raakte in de loop van de twintigste eeuw vergeten. Dit lot trof de meeste architecten die rond 1900 actief waren. Anders dan zijn oom P.J.H. Cuypers, bewonderaar en navolger van de gotiek, was Eduard een eclecticus van moderne snit: hij verwerkte en combineerde uiteenlopende historische stijluitingen, maar ook – en soms in hetzelfde gebouw – de eigentijdse art nouveau

of de Berlagiaanse Nieuwe Kunst. Net als zo veel eclecticici stond Cuypers open voor bouwtechnische innovaties. Zo paste hij waarschijnlijk als eerste in Nederland een ziekenhuislift toe (in 1888 in een kliniek aan de Amsterdamse Sarphatistraat).

Pas de laatste tijd mag Cuypers zich in Nederland in wetenschappelijke belangstelling verheugen. Bert Gerlagh, die al in 1979 een doctoraalscriptie schreef over deze architect, publiceerde in 2007 in het *Jaarboek Amstelodamum* een overzichtsartikel van het werk dat Cuypers van circa 1880 tot 1906 met zijn bureau in zijn woonplaats Amsterdam realiseerde. In de zorgvuldig geformuleerde gebouwbeschrijvingen behandelde hij aspecten als het ontwerpproces, de ruimtelijke opzet, de interieurs en de inspiratiebronnen. In 2021 verscheen het eerste complete overzichtswerk, een verdienstelijke studie door Constant van Nispen. Obbe Norbruis' onderhavige monografie, een royaal uitgegeven boek bestaande uit twee delen in een casette, vormt de nieuwste publicatie in de rij.

Opmerkelijk genoeg was Cuypers in het buitenland al eerder onderwerp van studie. De achterliggende reden was dat zijn bureau en kunstnijverheidsatelier fungeerden als broedplaats voor jong talent, waaronder de latere kopstukken van de Amsterdamse School. In deze werkomgeving konden ze hun artistieke gaven ontwikkelen. De Amerikaanse architectuurhistoricus Helen Searing richtte zich in 1982, vanuit haar fascinatie voor de Amsterdamse School, op Cuypers. In het artikel getiteld 'Berlage or Cuypers? The father of them

all?’ beschouwde ze hem als een sleutelfiguur in de Nederlandse architectuur van rond 1900. Cuypers was iemand met een open blik en brede interesses. In zijn omvangrijke bibliotheek konden zijn medewerkers, onder wie Michel de Klerk, naar hartenlust grasduinen en inspiratie opdoen. In Searings ogen heeft Cuypers meer recht dan Berlage om als ‘vader’ van de Amsterdamse School te worden beschouwd. Het stuk verscheen in een bundel waaraan de toenmalige architectuurhistorische *fine fleur* van de Verenigde Staten bijdroeg. In die tijd kreeg haar onderzoek echter niet veel weerklank in ons land.

Terug naar het boek van Norbruis. Doel van het eerste deel is de gebouwen van Cuypers’ bureau in een architectuurhistorische context te plaatsen. Hierover dadelijk meer. Het andere deel bestaat uit een overzicht van het architectonische werk in Nederland. De gebouwen die Cuypers’ filiaal in voormalig Nederlands-Indië realiseerde, met als compagnons Marius Hulswit en later Arthur Fermont, heeft de auteur stuksgewijs in twee eerder verschenen boeken behandeld.

Een verdienste van deze publicatie is dat ze het meest complete overzicht biedt van het omvangrijke oeuvre van Eduard Cuypers, bestaande uit 260 gebouwen in Nederland. Norbruis plaatst de projecten in een chronologisch overzicht in tegenstelling tot Van Nispen, die een selectie maakte en ze per gebouwtype behandelde. De gebouwbeschrijvingen zijn beknopt maar ter zake. De nadruk ligt daarbij op het exterieur van de gebouwen, wat mogelijk verband houdt met de beperkte toegankelijkheid ervan. Een pluspunt is dat beide delen rijk zijn geïllustreerd: het prachtige beeldmateriaal vormt een traktatie voor de lezer.

In het essayistische deel behandelt Norbruis in een zevental chronologische hoofdstukken de loopbaan van Cuypers. Aangezien het archief van het bureau zeer fragmentarisch bewaard is gebleven, heeft Norbruis vooral gebruikgemaakt van architectuurtijdschriften en dagbladen, die tegenwoordig gemakkelijk digitaal raadpleegbaar zijn. In het overzicht neemt hij ook het Indische werk mee. Prijzenswaardig is dat de auteur uitgebreid ingaat op het vaak grote aandeel van de bureaumedewerkers. Ook behandelt hij op inzichtelijke wijze het netwerk van opdrachtgevers. Net als bij Van Nispen ligt de nadruk in het overzicht op het architectonische werk. Cuypers’ belangrijke activiteiten op het gebied van kunstnijverheid en woninginrichting blijven helaas onderbelicht. Een meerwaarde is wel dat het late werk ruim aan bod komt; vanaf de jaren 1910 maakte de ziekenhuisbouw een belangrijk onderdeel uit van de orderportefeuille en kreeg het bureau veel opdrachten uit katholieke hoek, onder meer voor kerken, tehuizen en scholen.

De auteur gaat in op de buitenlandse contacten en invloeden. Cuypers was goed op de hoogte van de

werkzaamheden van vakgenoten in de Duitssprekende landen, Norbruis wijst onder meer op Ludwig Hoffmann, Peter Behrens, Joseph Maria Olbrich en Josef Hoffmann. Met enkelen stond hij op goede voet, onder wie de Berlijnse ‘Stadtbaurat’ (stadsbouwmeester) Ludwig Hoffmann en Heino Schmieden, wiens ziekenhuizen voor hem een voorbeeldfunctie hadden. Een paar keer gaat de auteur in op de concrete invloed van deze architecten op het gebouwde werk van Cuypers. Dat had hij wat mij betreft nog vaker mogen doen, ook in het catalogusdeel. Norbruis richt zich sterk op de Duitstalige connecties. Cuypers’ blikveld was echter breder. Afgezien van een korte paragraaf over de Arts and Crafts komen de Engelse invloeden er bekaaid van af. Searing wees terecht op die van Richard Norman Shaw, maar deze architect moet het in het boek doen met een terloopse opmerking.

De nadruk ligt vooral op de Nederlandse context en de rode draad is daarbij de vermeende rivaliteit tussen Berlage en Cuypers. Searing en Van Nispen gingen hier ook al op in, maar Norbruis maakt het tot een hoofdthema. In zijn ogen werd Cuypers gedwarsboemd door de kliek rond Berlage, met alle negatieve gevolgen voor zijn naam en receptie. Veelzeggend is de ondertitel van dit deel: ‘Hoe hij verdween uit onze architectuurgeschiedenis’.

De schrijver vond inspiratie in de geschriften van Auke van der Woud, in het bijzonder het polemische *Sterrenstof* uit 2008. Van der Woud ageerde tegen de intellectuele luiheid van architectuurhistorici en architecten die, als een haperende grammofonplaat, steeds hetzelfde riedeltje herhaalden: de Beurs van Berlage was het beginpunt van de moderne architectuur in Nederland. In plaats van de mythevorming rond Berlage (en P.J.H. Cuypers) te cultiveren, pleitte Van der Woud voor een bredere benadering van de negentiende- en vroegtwintigste-eeuwse bouwkunst met meer aandacht voor wat hij beschouwde als de hoofdstroom: het eclecticisme.

In zijn overzicht levert Norbruis een bijdrage aan het ontmythologiseren van Berlage en een eerherstel voor Cuypers. Men kan echter vraagtekens zetten bij het nut van een dergelijke invalshoek. De geschriften van Van der Woud hebben immers hun uitwerking gehad en Cuypers is sinds de studies van Gerlagh en Van Nispen geen onbekende meer, althans voor degenen die de ontwikkelingen in het vakgebied bijhouden. Daar komt bij dat Norbruis’ werkwijze nogal eenzijdig is. Met regelmaat en instemming citeert hij positieve besprekingen van Cuypers’ werk, terwijl kritiek van tijdgenoten wordt weggezet als vooringenomen, afkomstig uit het kamp van de vermaledijde Berlage. Norbruis valt zodoende in dezelfde kuil als de door hem bekritiseerde Berlage-apologeten.

Het levert een beeld op met harde contrasten en weinig plek voor nuance, en soms zelfs onjuistheden. Zo

ziet hij Berlage als kunstenaar-architect en diens tegenpool Cuypers als een man van zaken. Toch speelde het artistieke wel degelijk een rol voor de hoofdpersoon van het boek. Op zijn bureau omgaf hij zich doelbewust met creatief talent. Verder bestempelt Norbruis de bewonderaars van Berlage als links, zelfs als de 'linksradicale architectuurelite'. Hiertoe behoorde in zijn ogen architect en publicist Jan Gratama, die in het boek ruime aandacht krijgt. Maar voor zover bekend hield Gratama, alvorens hij rond 1930 het nationaalsocialistische gedachtegoed omarmde, er conservatieve denkbeelden op na.

De belangrijkste reden voor de marginalisering van Cuypers in de geschiedschrijving is de gedurende de twintigste eeuw wijdverbreide afkeer van het eclecticisme, in de ogen van de criticasters een synoniem voor 'schijnarchitectuur' en 'stijlnamaak'. In zijn monografie uit 2021 wees Van Nispen hier terecht op. Wat ook meespeelde in de gang naar de vergetelheid is dat Cuypers' latere werk, dat wordt gekenmerkt door een vrij sobere vormgeving, minder tot de verbeelding sprak dan het werk van rond de eeuwwisseling.

Fascinerend is dat veel tijdgenoten afwijzend stonden tegenover Cuypers' neiging reclame te maken voor zijn bureau. Zo bracht hij verscheidene, attractief vormgegeven tijdschriften uit met ruime aandacht voor eigen werk. Dergelijke zelfpromotie vonden veel collega's in strijd met de beroepsethiek. Verder hadden ze er moeite mee dat Cuypers veel ontwerpwerk overliet aan zijn medewerkers – het artistiek eigendom van de gebouwen stond daardoor niet vast. Om die reden nam de Delftse hoogleraar J.G. Wattjes geen werk van Cuypers op in zijn overzichtswerk *Nieuw-Nederlandse bouwkunst* (1924). Het gebruikmaken van de ontwerpgaven van de medewerkers en het inzetten van reclamemiddelen zijn sinds de tweede helft van de twintigste eeuw usance binnen grote architectenbureaus, in die zin was Cuypers zijn tijd vooruit. Gezien het architectuurhistorisch belang van de hoofdpersoon is het verheugend dat Norbruis' monografie, ondanks de onvolkomenheden, bijdraagt aan een beter begrip van deze intrigerende figuur.

COERT PETER KRABBE

GEERT-JAN MELLINK

BOUWEN ZONDER SCRUPULES DE NEDERLANDSE BOUWERELD 1940-1950

Zwolle (Wbooks), 2024, 319 pp., ill. in zwart-wit,
ISBN 9789462585829, € 34,95

Aan de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog in Europa is al ruim academische aandacht besteed vanuit verschillende historische disciplines. De private en publieke initiatieven in deze periode zijn relatief goed gedocumenteerd in archieven en studiecentra (voor België, zie bijvoorbeeld Cegoma), al dan niet onder de specifieke noemer van de wederopbouw. Zoals dat woord al aangeeft, was 'bouwen' in deze periode een

cruciale activiteit. Dat bouwen vond plaats onder condities van urgentie en financiële beperkingen in een context van systemische omschakeling van de nationale industrie van oorlogs- naar vreedetijd en een veranderend wettelijk en politiek kader. De activiteiten in deze periode waren intens en doorspekt met pragmatiek aan de ene kant en de wil tot vernieuwing aan de andere. 'Herstel' stond hierbij centraal; herstel